

Η ΚΛΗΣΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΝ*

Υ Π Ο
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Δρ. Θ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Ὅταν ὁ Ἰησοῦς ἐκάλει κάποιον ἐκ τῶν ἀκροατῶν Του διὰ τῆς γνωστῆς ἐκφράσεως «ἀκολουθεῖ μοι», τοῦτο δὲν ἐσήμαινεν ἀπλῶς μίαν ἀκολουθίαν καὶ μαθητείαν μόνον, ἀλλὰ «ἀκολουθεῖν» ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ μέχρι τοῦ τέλους, μέχρι τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου Αὐτοῦ. Τὸ «ἀκολουθεῖ μοι» ἐσήμαινε διὰ τὸν καλούμενον τελικῶς «ποιῶ θανάτῳ δοξάσει (οὗτος) τὸν Θεόν» (Ἰωάν. 21,19). Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅμως τῆς κλήσεως μέχρι τῆς στιγμῆς τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ θανάτου διαγράφεται διὰ τὸν μαθητὴν ὀλόκληρος πορεία, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἡ μαθητεία καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἰησοῦ ἐπιβάλλουν ἕναν νέον τρόπον ζωῆς, μίαν «ὁδὸν ζωῆς» ἀληθείας καὶ πίστεως. Καὶ καθόσον ὁ Διδάσκαλος εἶναι ὁ ἴδιος «ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» ἐν τῷ κόσμῳ, διὰ τὴν ἔλθη τις πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα (Ἰωάν. 14,6)⁷⁷ καὶ ἐφ' ὅσον μόνον αὐτὸς «ἀληθὴς εἶ καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκει» (Ματθ. 22,16), καθίσταται διὰ τοὺς Μαθητὰς Ἀποστόλους ὁ Ἰησοῦς «ὁδὸς σωτηρίας» (Πράξ. 16,17) καὶ «ζωή», ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐσχατολογικῆς φανερώσεως τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐν τῷ παρόντι (Κολ. 3,4).

Διὰ τὸν ἐγκαινισμὸν ὅμως τῆς «ζωῆς» ταύτης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ζωὴν τῶν Μαθητῶν, βασικὸν γνώρισμα ἦταν δι' αὐτοὺς τὸ «μετ' Αὐτοῦ περιπατεῖν». Οἱ Δώδεκα, ἕναντι τῶν λοιπῶν «μαθητῶν», διεκρίνοντο ἀκριβῶς

77. Βλ. Ἰωάν. 14,2-6: «πορεύομαι ἐτοιμάσαι τόπον ὑμῖν..., ἵνα ὅπου εἰμι ἐγὼ καὶ ὑμεῖς ἦτε. Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε τὴν ὁδόν. Λέγει αὐτῷ ὁ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἶδαμεν ποῦ ὑπάγεις· πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι; λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ».

καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου, τοῦ «περιπατεῖν» ὀπίσω καὶ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ⁷⁸. Διότι σκοπὸς τῆς μαθητείας καὶ ἐκάστου μαθητοῦ τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦταν νὰ ἀκροασθῆ εὐκαιριακῶς ἢ νὰ μάθῃ κάποιαν διδασκαλίαν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Διδασκάλου, ἀλλὰ νὰ «γνωρίσῃ» τὸν Χριστὸν (Ἰωάν. 10,14) καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἀγάπης· «ἐν τούτῳ γνώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ἰωάν. 13,35). Οἱ Μαθηταὶ θὰ κληθῶν ἀργότερον νὰ γίνουιν «τὸ ἄλας τῆς γῆς» καὶ «τὸ φῶς τοῦ κόσμου» (Ματθ. 5,13-14), τὸ «μικρὸν ποιμνιον» (Λουκ. 12,32) καὶ τὰ «κλήματα» τῆς ἀμπέλου (Ἰωάν. 15,5), διὰ νὰ διασώσουν καὶ διαθρέψουιν τὴν ἀνθρωπίνην παγκόσμιον ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Ἡ προσπάθεια ὅμως αὐτὴ νὰ γνωρίσουν τὸν Χριστὸν καὶ νὰ βιώσουν τὴν ἀγάπην, δὲν ἦταν μόνον ἡ καθημερινὴ των φροντίς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' ἀπέβη καὶ ἡ τελικὴ «δόξα» τῆς κλήσεώς των. Ἡ κατανόησις τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ ἔλαβε τὴν μορφήν τῆς ὁμοιώσεως καὶ μιμήσεως τοῦ Χριστοῦ⁷⁹ καὶ ἡ μόρφωσις των ἐν Χριστῷ κατέληξεν εἰς τὴν μεταμόρφωσιν καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου.

Πάντα ταῦτα ὅμως προϋπέθετον διὰ τοὺς Δώδεκα θυσίαν καὶ ἐγκατάλειψιν τῆς ἰδιωτικῆς των ζωῆς, μεθ' ὧν τῶν ἀτομικῶν καὶ οἰκογενειακῶν των ἐνδιαφερόντων· «ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι» (Ματθ. 19, 27).

1. «Ἴνα ὧσι μετ' Αὐτοῦ».

Ὅταν ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος ὁμιλῇ περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν δώδεκα μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ, θέτει ἐπιγραμματικῶς καὶ τὸν ἄμεσον σκοπὸν τῆς κλήσεώς των, «ἵνα ὧσι μετ' Αὐτοῦ» (Μάρκ. 3,14). Ἡ μετὰ τοῦ Ἰησοῦ διαβίωσις ἀπεδείχθη ἐκ τῶν πραγμάτων ὡς ἡ καταλληλοτέρα μέθοδος μεταβιβάσεως εἰς αὐτοὺς τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ νέου τρόπου ζωῆς τὴν ὁποίαν ἐνεκαινίασεν ὁ Ἰησοῦς, καθὼς καὶ φανερώσεως καὶ ἀποκαλύψεως τοῦ ἔργου καὶ τοῦ ἀληθινοῦ προσώπου τοῦ Διδασκάλου πρὸς αὐτούς. Τὰ βασικώτερα γεγονότα τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, ἰδιαιτέρως τὸ τῆς μεταμορφώσεως, τῶν παθῶν, τοῦ θανάτου, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀναλήψεως Αὐτοῦ εἰς οὐρανοὺς, ἀπεκαλύφθησαν κυρίως πρὸς τοὺς Μαθητάς εἰς ὅλον τὸ μυστηριακὸν των βάθος. Ἐπίσης μεγάλης ἀποκαλυπτικῆς καὶ ἐσχατολογικῆς σπουδαιότητος γεγονότα, ὅπως τὰ ἐπὶ τῆς φύσεως «σημεῖα» τοῦ Ἰησοῦ — ὁ περίπατος ἐπὶ τῆς θαλάσσης (Μάρκ.

78. Βλ. Ἰωάν. 6, 66-68: «Ἐκ τούτων οὖν πολλοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ οὐκ ἐτί μετ' αὐτοῦ περιπάτου. Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν; ἀπεκρίθη αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ρήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις».

79. Πρβλ. Α' Κορ. 11,1· Ἐφεσ. 5,1· Α' Θεσ. 1,6,

6,48 ἐξ.), ἡ φίμωσις τῶν ἀνέμων καὶ τῆς τρικυμίας (Μάρκ. 4,37-39), ἡ ξή-
ρανσις τῆς σικκῆς (Μάρκ. 11,12-14· 20-21) καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ πλήθους τῶν
ἰχθύων (Λουκ. 5,1-7· Ἰωάν. 21,11)⁸⁰ — ἐπραγματοποιήθησαν πρὸ τῶν ὀ-
φθαλμῶν τῶν Μαθητῶν καὶ μόνον.

Εἶναι δὲ γνωστὸν, ἐπίσης, ὅτι ἓνα πλῆθος ἐκ τῶν «λόγων» τοῦ Ἰησοῦ,
ἡ ἐρμηνεία τῶν παραβολῶν, καθὼς καὶ βασικαὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν οὐσιωδε-
στέρων ἀποκαλυπτικῶν θεμάτων, ὡς τὸ χριστολογικὸν καὶ τὸ μεσσιανικόν,
ἐγένοντο μὲ συζητητὰς μόνον τὸν Ἰησοῦν καὶ τοὺς μαθητὰς Αὐτοῦ. Τόση δὲ
εἶναι ἡ ἐντύπωσις ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Εὐαγγελίων περὶ τῆς ἰδιαιτέρας
φροντίδος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς μαθητὰς Του, διὰ μίαν πλήρη γνῶσιν καὶ
κατανόησιν τῆς διδασκαλίας, τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου Αὐτοῦ, ὥστε ὤθη-
σε πολλοὺς συγχρόνους ἐρμηνευτὰς, νὰ διατυπώσουν τὴν ἄποψιν, ὅτι ἀπὸ τὴν
στιγμὴν τῆς κλήσεως τῶν Ἀποστόλων καὶ ἐξῆς ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κυρίου ἦτο
πλέον περισσότερον μίᾳ ἀποστολῇ πρὸς αὐτοὺς παρὰ πρὸς τὸν ὄχλον ἢ τοὺς
λοιποὺς ἀκολουθοῦς Του χωρικούς⁸¹.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ἀμέσου τούτου σκοποῦ τῆς μετὰ τοῦ Ἰησοῦ τριετοῦς
περίπου διαβιώσεως τῶν Μαθητῶν ὑπῆρχε καὶ ὁ ἀπώτερος τελικὸς σκοπὸς τῆς
μαθητείας των. Οἱ Δώδεκα δὲν ἦσαν μόνον αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι κοινωνοὶ
τῆς διδασκαλίας, τοῦ ἔργου καὶ τῆς ζωῆς γενικῶς τοῦ Διδασκάλου των, ἀλλὰ
«ἐπελθόντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» θὰ ἐγίνοντο πάντων τούτων «μάρτυρες
ἐν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς
γῆς» (Πράξ. 1,8). Ὁ ἀπόστολος Πέτρος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς
θὰ διακηρύξῃ συγχρόνως ὅτι εἶναι καὶ «μάρτυρες» τοῦ μεγίστου πάντων γε-
γονότος τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ (Πράξ. 2,32). Τὸ τελευταῖον τοῦτο τῆς
μαρτυρίας μετὰ τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν Πεντηκοστὴν, εἶναι ἀπὸ τὰ βασικώ-
τερα στοιχεῖα τῆς ἀποστολικότητος, διότι δι' αὐτοῦ ὄχι μόνον συμπληροῦνται
καὶ ὀλοκληροῦνται ἡ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ὡς Χριστοῦ γνῶσις των, ἀλλὰ καὶ τίθεται
σαφῆς διάκρισις ἐπὶ τῆς σχέσεως τῆς αὐτοψίας καὶ τῆς μαρτυρίας.

Οἱ Μαθηταὶ γίνονται Ἀπόστολοι, ὄχι μόνον ἐπειδὴ ἦσαν «ἀπ' ἀρχῆς
αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου» (Λουκ. 1,2), ἀλλὰ καὶ διότι ἐφανερώθη εἰς

80. Τὰ ἐπὶ τῆς φύσεως «σημεῖα» εἶναι μεγίστης ἀποκαλυπτικῆς σπουδαιότητος. Διὰ
τῆς θαυματουργικῆς ταύτης ἐπεμβάσεως φανερῶναι ὁ Ἰησοῦς ὅτι ὁ πρὸ αἰῶνων Λόγος τῆς
Δημιουργίας ἤδη εἰσῆλθεν ἐντὸς τῆς ἱστορίας καὶ «σὰρξ ἐγένετο» (Ἰωάν. 1,1-3). Καὶ καθὼς
τότε ὁ Θεὸς Λόγος ἐντέλλετο «γεννηθῆτω φῶς», «γεννηθῆτω στερέωμα», «συναχθῆτω τὸ
ὕδωρ», «βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου» καὶ «ἐγένετο οὕτως» (Γεν., κεφ. 1), ὁμοίως
καὶ τώρα ὁ Λόγος ἐντέλλεται καὶ ἐπιτιμᾷ «τῷ ἀνέμῳ καὶ τῇ θαλάσῃ, Σιώνπα, πεφίμωσο»
καὶ ἡ ἄλλοις κτίσις, ὡς ἐνσυνείδητος «ἔλλογος δημιουργία» ὑποτάσσεται: «καὶ ἐκόπασεν ὁ
ἄνεμος καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη» (Μάρκ. 4,39).

81. Βλ. W. P a t r i c k, «apostles», ἄρθρον, ἐν Hastings: A Dictionary of Christ
and Gospels, τόμ. I, σελ. 106.

αυτούς ο 'Αναστάς⁸². Είναι έξ' άλλου γνωστόν ὅτι πολλοὶ ὑπῆρξαν «αὐτόπται» τῶν γεγονότων τοῦ 'Ιησοῦ, δὲν παρέμεινον ἕμως μέχρι τέλους «μετ' Αὐτοῦ». Ἐκαστος «αὐτόπτης» δὲν εἶναι ἀναγκαίως καὶ μάρτυς· μόνον οἱ Δώδεκα, ὡς «μάρτυρες», ἐκήρυσαν καὶ μετεβίβασαν εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα τὴν ἱστορίαν τοῦ 'Ιησοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς Αὐτοῦ⁸³. Τὸ βασιμώτερον δὲ τῆς συζεύξεως ταύτης «αὐτοπτίας» καὶ «μαρτυρίας» ἦτο ἡ ἐγκυρότης τοῦ κηρύγματός των περὶ τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, ὁ 'Οποῖος δι' αὐτοὺς δὲν ἦτο ἄλλος παρὰ αὐτὸς ὁ Διδάσκαλός των τῆς λίμνης Γεννησαρέτ. Ἡ ἀκολουθία των «μετ' Αὐτοῦ» κατέστησε βεβαίους τοὺς Μαθητὰς-Ἀποστόλους, ὅτι ὁ Διδάσκαλος 'Ιησοῦς καὶ ὁ 'Αναστάς Χριστὸς εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, καθόσον μετ' Αὐτοῦ ἐπορεύθησαν, συναμίλησαν καὶ συνέφαγον καὶ πρὸ τῆς 'Αναστάσεως καὶ μετ' αὐτήν⁸⁴.

Διὰ τοῦτο τὸ κήρυγμά των πλέον πρὸς τοὺς 'Ιουδαίους καὶ πρὸς τοὺς Ἑθνικοὺς εἶχεν ὡς ἐπίκεντρον καὶ κατάληξιν τὴν ὁμολογίαν των εἰς τὸν ἀναστάντα Κύριον καὶ εἰς τὸν 'Ιησοῦν τῆς ἱστορίας. Οἱ Μαθηταὶ-Ἀπόστολοι σαφῶς ἐκήρυττον πρὸς τοὺς 'Ιουδαίους: «Ἄνδρες Ἰσραηλιταί, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους: 'Ιησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς αὐτοὶ οἶδατε, τοῦτον τῇ ὠρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἐκδοτον διὰ χειρὸς ἀνόμων προστήξαντες ἀνείλατε... τοῦτον τὸν 'Ιησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες» (Πράξ. 2,22-23· 32). Ὁμοίως καὶ πρὸς τοὺς Ἑθνικοὺς: «'Ιησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διήλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰωμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἡμεῖς μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἓν τε τῇ χώρᾳ τῶν 'Ιουδαίων καὶ Ἱερουσαλήμ· ὃν καὶ ἀνεῖλαν κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι» (Πράξ. 10, 38-40).

Διὰ τοὺς Μαθητὰς καὶ Ἀποστόλους «τοὺς πρώτους μάρτυρας τῆς Ἀναστάσεως δὲν ὑπῆρχε χωρισμὸς μεταξὺ τοῦ 'Ιησοῦ, ὅστις ἐκάλεσεν αὐτοὺς ἐνῶ διήρχετο διὰ τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας καὶ τοῦ Κυρίου, τὸν ὅποιον συνήντησαν καὶ πάλιν καὶ ἐλάτρευσαν μετὰ τὴν Ἀνάστασιν. Οὗτοι ἔφερον τὴν μαρτυρίαν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπλῶς ἱστορικὴ συνέχεια μεταξὺ τοῦ 'Ιησοῦ καὶ

82. Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς Ἀναστάσεως ὡς ἀφετηριακοῦ ἀλλὰ καὶ κεντρικοῦ γεγονότος τῆς ἀποστολικότητος βλ. ἡμετέραν εἰσήγησιν «Ἀπόστολος καὶ Ἀποστολή», Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 241- 242.

83. V. Kesich, *The Gospel image of Christ, The Church and modern criticism*, New York 1972, σελ. 50.

84. Βλ. Πράξ. 10,41: «...οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστήναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν». Πρβλ. Λουκ. 24,30· 42· Ἰωάν. 21,12-13· Πράξ. 1,4.

τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ διαπιστοῦται προσωπικὴ ταυτότης»⁸⁵. Καὶ καθόσον, δι' ἡμᾶς σήμερον, ἡ Γραφὴ δὲν δύναται νὰ διαχωρισθῇ ἐκ τῆς Παραδόσεως, οὐδὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας Του, «ἦν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος» (Πράξ. 20,28), ὁμοίως καὶ ὁ Ἰησοῦς τῆς ἱστορίας δὲν δύναται νὰ διαχωρισθῇ ἐκ τοῦ Χριστοῦ τῆς πίστεως⁸⁶. Πᾶσα προσπάθεια διαζεύξεως τῶν δύο τούτων πραγματικοτήτων καὶ ἐμπειριῶν τῆς αὐτοπτίας καὶ μαρτυρίας τῶν Μαθητῶν-Ἀποστόλων ἔχει ὑποπτον προέλευσιν διὰ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν· «Τίς ἐστὶν ὁ ψεύστης εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἐστὶν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος» (Α' Ἰωάν. 2,22)⁸⁷.

Τὸ γεγονός τῆς ὑπαρχούσης σχέσεως μεταξὺ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἐπέδειξαν οἱ Μαθηταὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν, «Ὅστις ἐκάλεισεν αὐτούς, καὶ τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ὡμολόγησαν, ὡς Ἀπόστολοι, ὅτι ὁ αὐτός Ἰησοῦς, ὁ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, ἦτο ὁ Χριστός ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἶναι μοναδικῆς αὐθεντίας καὶ ἀξιοπιστίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ αὐθεντικὴ δὲ αὐτὴ ὁμολογία ἐπεσφραγίσθη ἀκόμη καὶ διὰ τοῦ μαρτυρίου καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν τῶν αὐτοπτῶν καὶ μαρτύρων ἀνδρῶν. Οὕτως ἡ ὁδὸς τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν πιστῶς, ὠδήγησεν αὐτούς, ὡς καὶ τὸν Διδάσκαλόν των, εἰς τὸ πάθος καὶ τὸ μαρτύριον. Ἡ ὁμύθυμος παράδοσις, ὅτι διὰ τῆς κλήσεως ὁ Ἰησοῦς κατέστησε σαφές εἰς τοὺς μαθητάς Του, ὅτι ἀκολουθοῦντες Αὐτὸν θὰ ὀδηγηθοῦν τελικῶς εἰς τὸ μαρτύριον καὶ τὸν θάνατον, εὔρε τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν⁸⁸.

2. «Καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν καὶ ἔχειν ἐξουσίαν ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια».

Ἡ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος, εἰς τὴν σχετικὴν περικοπήν του περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν Δώδεκα, μετὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἀμέσου σκοποῦ τῆς μαθητείας των «ἵνα ὧσι μετ' Αὐτοῦ», συνεχίζει, διαγράφων οὕτω καὶ τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς ἀποστολικότητός των «ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν καὶ ἔχειν ἐξουσίαν ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια» (Μάρκ. 3,14-15). Ἡ πρώτη σχετικὴ ἀποστολὴ τῶν Μαθητῶν δὲν ἐπραγματοποιήθη ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴν των ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν ἱκανοῦ χρόνου. Κατὰ μὲν τὸν Μάρκον, ἀφοῦ ὁ Ἰησοῦς πολλάκις «περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ διδάσκων» προσεκάλεσε «τοὺς δώδεκα καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο-δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων» (6,6-7), κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν ὁ Ἰησοῦς «συγκαλεσά-

85. V. Kesich, "Ενθ' ἄνωτ., σελ. 32.

86. Αὐτόθι.

87. Πρβλ. Α' Ἰωάν. 4,2-3· 5,1· Β' Ἰωάν. 7 κ.ά.

88. Πρβλ. Ματθ. 10,17 ἐξ· Μάρκ. 13,9· Λουκ. 21,12-13· Ἰωάν. 15,18 ἐξ· 16,1 ἐξ.

μενος τούς δώδεκα ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια καὶ νόσους θεραπεύειν, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενεῖς» (9,1-2), ὁμοίως καὶ κατὰ τὸν Ματθαῖον «προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητάς αὐτοῦ (ὁ Ἰησοῦς) ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν» (10,1).

Κατὰ τὴν ὁμόφωνον αὐτὴν Συνοπτικὴν παράδοσιν, ἡ ὁποία ἐπικυροῦται καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου καὶ ἀπὸ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων⁸⁹, διαφαίνεται σαφῶς ὅτι ἡ ἐκλογή καὶ ἡ κλήσις τῶν Δώδεκα σχετίζεται ἀμέσως μὲ τούς σκοποὺς μιᾶς συγκεκριμένης ἀποστολῆς τῶν εἰς τὸν κόσμον. Ἄν καὶ ὑπὸ τινῶν νεωτέρων ἐρμηνευτῶν ἔχει ἀμφισβητηθῆ ἡ ἀποστολὴ τῶν Μαθητῶν διὰ νὰ θεραπεύσουν ἀσθενεῖς, νὰ ἐκβάλλουν τὰ δαιμόνια καὶ νὰ κηρύξουν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ⁹⁰, καθίσταται σαφές ὑπὸ τῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως ὅτι τὸ ἔργον καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν Δώδεκα ἔρχεται ὡς συνέχεια καὶ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀντιστοίχου ἀποστολῆς τοῦ Ἰησοῦ.

Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ τῶν Μαθητῶν διεγράφη ἀσφαλῶς μὲ σαφήνειαν καὶ ἔλαβε τὴν τελικὴν μορφήν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, ὅτε «ἐλάλησεν αὐτοῖς λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος» (Ματθ. 28,18-20). Διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς οἱ Μαθηταὶ θὰ λάβουν «πνεῦμα ἅγιον» ὑπὸ τοῦ Ἀναστάτου Κυρίου, μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι «ἂν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας ἀφέωνται αὐτοῖς, ἂν τινῶν κρατῆτε κεκράτηνται» (Ἰωάν. 20,22-23) καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ὅτε «ἦσαν πάντες ὁμοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ» (Πράξ. 2,1), θὰ πληθοῦν «πνεύματος ἁγίου», ὥστε «λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις» (Πράξ. 2,4) τὰ θαυμάσια τοῦ Θεοῦ.

Βασικός, ἐπομένως, σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς τῶν Δώδεκα εἰς τὸν κόσμον, εἶναι ἡ ἐπιστροφή τοῦ λαοῦ διὰ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ ἐκδίωξις τῶν δαιμόνων διὰ τῆς χαρισματικῆς «ἐν δυνάμει» ἐπεμβάσεως καὶ ὁ ἐγκαινισμὸς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς «ἐν ἐξουσίᾳ» κηρύξεως τῆς νέας, «καινῆς» διδαχῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ μεστὴ ἐσχατολογικοῦ νοήματος αὐτὴ ἀποστολὴ ἔρχεται ὡς καρπὸς τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητάς Του, ὅταν «τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς παραγγείλας αὐτοῖς καὶ

89. Βλ. Ἰωάν. 17,18: «καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, καὶ γὰρ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον». Πράξ. 1,18: «... καὶ ἔσεσθέ μου μάρτυρες ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς».

90. Πρβλ. J. M u n c k, Paul, the Apostles, and the Twelve, σελ. 108.

λέγων... πορευόμενοι κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἄσθενοῦντας θεραπεύετε, νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε» (Ματθ. 10,5-8).

Οἱ Μαθηταὶ καὶ Ἀπόστολοι, οὕτως, ἀποστέλλονται εἰς τὸν κόσμον «ἐν δυνάμει» καὶ «ἐξουσίᾳ» νὰ κηρύξουν «διδασχὴν καινὴν», νὰ ἐκδιώξουν «τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα» καὶ νὰ ἐκβάλλουν «τὰ δαιμόνια» (Μάρκ. 1,27·3,15), δημιουργοῦντες ἐντὸς τῆς ἱστορίας μίαν νέαν κατάστασιν πραγμάτων, μὲ τὸν ἀπώτερον καὶ τελικὸν σκοπὸν τὴν πραγμάτων τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης πραγματικότητος. Ὅμως «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν πραγματοποιοεῖ ὁ Ἰησοῦς καὶ διακηρύσσουν ἐν συνεχείᾳ οἱ μαθηταὶ του, συνίσταται (ἀκριβῶς) εἰς τὴν 'καινὴν διδασχὴν' καὶ τὴν ἐξουσίαν κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ σατανᾶ... Καὶ ἡ 'ἐξουσία' τὴν ὁποίαν κατέχει παρὰ τοῦ Θεοῦ Πατὴρ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ νὰ διαγγείλῃ τὴν 'καινὴν διδασχὴν' του, εἰς τὸ ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰς τὸ ἐκδιώκειν δαιμόνια, μεταβιβάζεται εἰς τοὺς δώδεκα κατὰ τὴν σημαντικὴν ἐκκλησιολογικὴν στιγμὴν τῆς ἐκλογῆς των ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἐπισημοποιεῖται δὲ κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐμφυσήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὴν Πεντηκοστὴν· ἡ ἐπίσημος αὕτη στιγμὴ τῆς καθόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀποτελοῦσα οὕτως εἰπεῖν τὴν 'χειροτονίαν' τῶν δώδεκα εἰς ἱερεῖς τῆς Ἐκκλησίας»⁹¹, φανερώνει συγχρόνως καὶ τὴν ἐκκλησιολογικὴν σημασίαν τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς τῶν Μαθητῶν καὶ Ἀποστόλων.

Διὰ τοῦτο ἡ «ἐν δυνάμει» ἱστορικὴ παρουσία τῶν Ἀποστόλων λαμβάνει ἐκκλησιολογικὰς διαστάσεις καὶ χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν τῆς ἀποστολῆς ἀπὸ τῆς χρονικῆς ἐκείνης στιγμῆς τῆς ἐκλογῆς καὶ κλήσεως τῶν Δώδεκα μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὅμοίως καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ «κηρύσσειν» καὶ «ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια», καθὼς καὶ ἡ «ἐξουσία» τοῦ «ἀφιέναι ἁμαρτίας», ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, κατενοήθησαν πάντοτε ἐν ἐκκλησιολογικῇ ἐννοίᾳ, ὅτι καθὼς αὐτὰ ἐδόθησαν κατ' ἀρχὴν εἰς τὸν Σύλλογον τῶν Ἀποστόλων, δίδονται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν καθόλου Ἐκκλησίαν ὡς Σῶμα, ἐκπροσωπούμενον τότε μὲν ὑπὸ τῶν Δώδεκα, σήμερον δὲ ὑπὸ τῶν ποιμένων καὶ τῶν ἁγίων τῆς κοινότητος⁹².

91. Ἰ. Δ. Καῖ ρ α β ι δ ο π ο ὐ λ ο υ , Ἀπαρχαὶ Ἐκκλησιολογίας εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον, σελ. 52.

92. Βλ. Ρ. Ε ν d ο κ ι μ ο ν , Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοξη (Ἑλλην. μετ.), Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 121.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Διὰ τῆς παρούσης μικρᾶς μελέτης ἀνεζητήσαμεν νὰ προσεγγίσωμεν τὴν θεολογίαν τῆς ἐκλογῆς καὶ κλήσεως τῶν δώδεκα μαθητῶν τοῦ Κυρίου καὶ κατελήξαμεν εἰς τὴν ἐπισήμανσιν τῆς μεσσιανικῆς ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιολογικῆς σπουδαιότητος τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἰησοῦ νὰ συγκροτήσῃ τὴν ομάδα αὐτὴν τῶν Δώδεκα, ἡ ὁποία ἐν τινι τρόπῳ ἀπέβη ὅχι μόνον ἕνας ἀπλὸς φορεὺς ἐνὸς λειτουργήματος ἐντὸς τῆς πρώτης κοινότητος, ἀλλὰ καὶ «πρόδρομος» τῆς ὀργανώσεως τῆς μεταγενεστέρως Ἐκκλησίας⁹³. Βεβαίως ἡ ἔλλειψις ἱεραρχήσεως μεταξὺ τῶν Δώδεκα καὶ ἡ ἕξαρσις τῆς «διακονίας» ὡς πρωταρχικοῦ γνωρίσματος τῆς ἀληθοῦς μαθητείας καὶ ὅτι «μειζων» καὶ «μέγας» εἶναι ὁ «διακονῶν» καὶ ὁ «μικρότερος ἐν πᾶσι»⁹⁴, δὲν ἐπέτρεπον διαφοροποιήσεις εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν καὶ ἐμφάνισιν κάποιας μορφῆς ἐξουσίας. Διὰ τοῦτο οὐσιαστικῶς ἡ ἐκλογὴ τῶν Δώδεκα παρέμεινεν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας ὅχι ὡς ἡ ἐναρξίς τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ ὡς ἡ ἀρχὴ «μιᾶς νέας ἀνθρωπότητος, τῆς Ἐκκλησίας»⁹⁵, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀσφαλῶς αὐτὰ τὰ πρόσωπα διεδραμάτισαν κάποιον σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἱστορικὴν της ἐξέλιξιν. Κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλον, μέλη τοῦ Συλλόγου αὐτοῦ τῶν Δώδεκα, ὅπως ὁ Ἰάκωβος, ὁ Κηφᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης, ὀνομάζονται «στῦλοι» τῆς Ἐκκλησίας (Γαλ. 2,9). Τοῦτο δεικνύει ἀκόμη περισσότερο τὴν ἐκκλησιολογικὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς ομάδος τῶν δώδεκα μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ.

Ἐπὶ πλέον ἡ στάσις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἐναντι τῆς σημασίας τοῦ ὄρου «μαθητής», ἡ ὁποία παρουσιάζεται διάφορος πῶς ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο Συνοπτικούς, διευρύνων τὸ περιεχόμενον του, ἐνισχύει τὴν ἐκκλησιολογικὴν ἐρμηνείαν καὶ κατανόησιν τῶν Δώδεκα. Πράγματι ἐναντι τοῦ Μάρκου καὶ τοῦ Ματθαίου, οἱ ὁποῖοι περιορίζουν τὴν χρῆσιν τοῦ ὄρου «μαθητής» μόνον εἰς τοὺς Δώδεκα, ὁ Λουκᾶς διευρύνει τοῦτον, ὥστε νὰ περιλάβῃ ἐκτὸς τῶν δώδεκα καὶ πάντας τοὺς λοιποὺς πιστοὺς. Διὰ τὸν Λουκᾶν οἱ Δώδεκα δὲν εἶναι οἱ μόνοι φορεῖς τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλ' εἶναι καὶ πάντες οἱ

93. Πρβλ. E. S c h w e i z e r, Church Order in the New Testament, SCM Press, London 1963, σελ. 28.

94. Ματθ. 20,26· 23,11· Μάρκ. 9,35· 10,43· Λουκ. 9,48· 22,26.

95. Ἰ. Δ. Κ α ρ α β ι δ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἀπαρχαὶ Ἐκκλησιολογίας, σελ. 51.

πιστοί, οἱ ὅποιοι καλοῦνται ν' ἀκολουθήσουν καὶ νὰ γίνουν «μαθηταί» Του⁹⁶.

Ἡ φράσις ἐκείνη τῶν Πράξεων «ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν» (6,1) ὑπαινίσσεται ἀσφαλῶς περισσοτέρους μαθητὰς ἀπὸ τὴν γνωστὴν ομάδα τῶν Δώδεκα καὶ οἱ ὅποιοι ἦσαν καρπὸς τῆς θαυματουργικῆς αὐξήσεως τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποψις ἡ ὁποία διευπλώθη, ὅτι ἐνταῦθα τὸ πρῶτον εὐρύνεται ὁ ὅρος «μαθητῆς» διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ πλῆθος τῶν Χριστιανῶν⁹⁷, ἴσως δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβής, διότι καὶ ἀλλαχοῦ ἔχομεν σχετικὰς ἐνδείξεις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις τῶν ὄρων («τέκνα» ἢ «παιδιά») διὰ τοὺς πιστοὺς προσεγγίζει κατὰ πολὺ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ «μαθητοῦ»⁹⁸. Ἀσφαλῶς ἐν Λουκᾷ αἱ ἐκφράσεις «τῶν πιστευσάντων» καὶ «μαθητῶν» εἶναι κατ' οὐσίαν ἰσοδύναμοι⁹⁹, ἐκεῖ ὅμως ὅπου ἔχομεν ἰδιαιτέρως διεύρυνσιν καὶ γενίκευσιν τοῦ ὄρου «μαθητῆς» εἶναι εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Ἐν ἀρχῇ οἱ Χριστιανοὶ ἀποκαλοῦνται εἰς τὰς Πράξεις «οἱ πιστεύσαντες»¹⁰⁰ ἢ «ἀδελφοί»¹⁰¹ ἢ «φίλοι»¹⁰² ἢ «ἅγιοι»¹⁰³ καὶ ἐν συνεχείᾳ «μαθηταί»¹⁰⁴. Βασικὸν γνῶρισμα πάντων τούτων τῶν «μαθητῶν» εἶναι ὅτι «ὑπήκουον τῇ πίστει» (Πράξ. 6,7· 18,27). Τὴν ἐκκλησιολογικὴν αὐτὴν θέσιν ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι καὶ αἱ ἔννοιαι τῆς ἐκλογῆς καὶ κλήσεως συσχετίζονται πολλάκις μὲ τὴν κοινότητα τῶν ἐν Χριστῷ πιστῶν (Β' Κορ. 1,10· Ἀποκ. 17,14).

Οὕτως, διὰ τῆς μεταβάσεως ἐκ τῆς στενῆς εἰς τὴν εὐρυτέραν χρῆσιν τοῦ ὄρου «μαθητῆς», ἕκαστος πιστὸς πλέον, «ὑπήκουος τῇ πίστει», συνδέεται ἐκκλησιολογικῶς μετὰ τῆς πρώτης ἐκείνης ομάδος τῶν Δώδεκα τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀσφαλῶς ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀποστολὴ ἐκείνων τίθεται ὡς σκοπὸς καὶ ἀποστολὴ καὶ τῆς ἰδικῆς του ἐν πίστει μαθητείας.

96. Πρβλ. M. Sheridan, Disciples and Discipleship in Matthew and Luke, ἐν Biblical Theol. Bulletin, 3 (1973), σελ. 235-255.

97. Βλ. J. Munc k, The Acts of the Apostles (1967), σελ. 56· D. D a u b e, Responsibilities of Master and Disciples in the Gospels, ἐν New Test. Studies, 19 (1972), σελ. 10.

98. Πρβλ. Ματθ. 21,28 ἐξ· Ἰωάν. 13,33· 21,5· Α' Ἰωάν. 2,1· 14· 18.

99. Λουκ. 6,13· 17. Πρβλ. Πράξ. 6,2· 4,32.

100. Πράξ. 2,44· 4,32.

101. Πράξ. 1,15· 11,1· 29· 12,17· 14,2· 21,16· 17· 28,14 κ.ά.

102. Πράξ. 10,24· 19,31· 27,3.

103. Πράξ. 9,13· 32· 41· 26,10.

104. Πράξ. 6,1· 9,25· 19,1· 21,16.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀγουρίδου, Σ.Χ., Ἡ ἔννοια τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Ἀγίαν Γραφήν, Θεσσαλονίκη 1964.
- Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐν τῷ Τετάρτῳ Εὐαγγελίῳ, Θεσσαλονίκη 1966.
- Barrett, C.K., *The Sings of an Apostle*, Philadelphia 1972.
- Bornkamm, G., *Jesus of Nazareth* (Ἀγγλ. μετ.), London 1969.
- Bultmann, R., *Theology of the New Testament* (Ἀγγλ. μετ.), τόμ. I, London 1951.
- Campbell, J. Y., «Twelve», ἄρθρον, ἐν A. Richardson, *A Theological Word Book of the Bible*, London 1972.
- Cowan, H., «Seventy», ἄρθρον, ἐν Hastings: *A Dictionary of Christ and the Gospels*, τόμ. II.
- Crehan, J., *The Theology of St. John*, London 1965.
- Cullmann, O., *Peter, Disciple—Apostle—Martyr* (Ἀγγλ. μετ.), London 1962.
- Daupe, D., *Responsibilities of Master and Disciples in the Gospels*, ἐν *New Testament Studies*, 19 (1972).
- Ενδοκίμων, Ρ., Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση (Ἑλλην. μετ.), Θεσσαλονίκη 1973.
- Ἰωαννίδου, Β. Χ., «Ἀπόστολοι», ἄρθρον, ἐν Θ.Η.Ε., τόμ. 2ος.
- Καλαμάρα, Μ. (Ἀρχιμ.), Ἀγιολογία (πολυγρ. ἔκδοσις), Ἀθήναι 1972.
- Καραβιδόπουλου, Ἰ. Δ., Ἀπαρχαὶ Ἐκκλησιολογίας εἰς τὸ κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγέλιον, Θεσσαλονίκη 1972.
- Karrer, O., *Peter and the Church*, New York 1963.
- Kesich, V., *The Gospel image of Christ, The Church and modern criticism*, New York 1972.
- Kittel, G., «ἀκολουθέω-ῶ», ἄρθρον, ἐν Th. D.N.T., τόμ. I.
- Munck, J., *Paul, the Apostles, and the Twelve*, ἐν *Studia Theologica*, 3 (1949), σελ. 108 ἔξ.
- Patrick, W., «Apostles», ἄρθρον, ἐν Hastings: *A Dictionary of Christ and the Gospels*, τόμ. I.
- Πατρώνου, Γ. Π., Ἀπόστολος καὶ Ἀποστολή, ἐν *Δελτίον Βιβλικῶν Μελετῶν*, τόμ. 2ος, Τεύχ. 7ον (1974) σελ. 230-247.
- Rengstorff, K. H., «δώδεκα», ἄρθρον, ἐν Th. D.N.T., τόμ. II.

- «μαθητής», ἄρθρον, ἐν Th. D.N.T., τόμ. IV.
S ch r e n k, G., «ἐκλογή», ἄρθρον, ἐν Th. D.N.T. τόμ. IV.
S c h w e i z e r, E., Lordship and Discipleship, London 1960.
— Church Order in The New Testament, SCM Press, London 1963.
S h e r i d a n, M., Disciples and Discipleship in Matthew and Luke, ἐν Biblical Theol. Bulletin, 3 (1973), σελ. 235-255.
S t a n l e y, D. M., — B r o w n, R. E., Aspects of New Testament, ἐν Jerome Biblical Commentary, London 1968.
Σ τ ο γ ι ἄ ν ν ο υ, Β. Π., Πέτρος παρὰ Παύλω, Θεσσαλονίκη 1968.
X a v i e r L é o n— D u f o u r, The Gospels and the Jesus of History (Ἀγγλ. μετ.), London 1971.
Z i z i o u l a s, J.D., Apostolic continuity and Orthodox Theology: Towards a synthesis of two perspectives, ἐν St. Vladimir's Theological Quarterly, vol. 19 (2, 1975), σελ. 75-108.